

Gondolatok egy friss kötet kapcsán

Recenzió Hörcher Ferenc, Mester Béla, Turgonyi Zoltán (szerk.): *Is a Universal Morality Possible?* c. kötetéről (Budapest: HAS Research Centre for the Humanities, Institute of Philosophy; L'Harmattan, 2015. 263 p. ISBN: 978-963-416-000-7).

Bakos Gergely

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

Bakos Gergely: *Gondolatok egy friss kötet kapcsán*¹

A Tízparancsolat

A borítón Rembrandt Harmenszoon van Rijn egy festményrészlete látható: előttünk Mózes fölemelt kezű alakja magasodik, amint épp készül összezúzni az Istentől kapott szent táblákat. Azokon héber írással a Tízparancsolat.

Amennyiben ma egyetemes erkölcsről beszélhetünk, nyilvánvalóan a Sínai-hegyi törvényadás fölidézett bibliai története, valamint annak kulturális befogadása képezi nyugati gondolkodásunk – akár magától értetődő, akár alapjaiban megkérdőjelezett, vagy rejtetten, elfeledettségében ható – kiindulópontját. A Biblia egészének szempontjából tekintve az egyetemes erkölcsi törvény *egyetemes volta*, azaz *általános fölszólító ereje és érvényessége* Istentől származik.

Ugyanakkor az útmutató tíz bibliai ige kinyilatkoztatása és betartása természetesen Izrael számára *egyedi föltételekhez* kötött, melyeket a rabszolgaságból kiszabadulás, a pusztai vándorlás és a szövetségkötés jelölnek ki. A zsidó nép mint szent nemzet küldetése éppen az lesz, hogy saját történelmi és kulturális határain túlra vigye el ezen ígék erkölcsi üzenetét. A bibliai törvényadás egyedi alkalmá tehát szándéka szerint *egyetemességre* tart igényt.

Ily módon a Tízparancsolat az Isten által fölszabadultak törvénye, a benne képviselt erkölcsi fölfogás pedig egy sajátos emberképen nyugszik. A zsidó-keresztény hagyomány története mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy e hagyomány erkölcsi gondolkodása érdekes módon nem monolit s nem egyszer s mindenkorra rögzített. Amint a kötetből kiderül, a Biblia nem ad mindenre kiterjedő egységes erkölcsi tanítást. Tanulságos, hogy – természetesen a vallási gyakorlat folytatása mellett – az *egyet-nem értés* alapvető eleme a zsidó hagyománynak, a *keresztény erkölcsi reflexió* pedig *kéz a kézben fejlődik a dogmatika mind kifinomultabb megfogalmazásával*.² Eme körülmények arra figyelmeztetnek, hogy egy olyan *egyetemesség*

¹ A 2016. január 12-én, a Kossuth Klubban elhangzott szöveg bővített változata. A kötetet lásd: HÖRCHER FERENC – MESTER BÉLA – TURGONYI ZOLTÁN (Szerk.): *Is Universal Morality Possible?* Budapest: L'Harmattan, 2015.

² Lásd a 22, valamint 34-36. oldalakat.

igényével föllépő valláserkölc, mint a zsidó-keresztény egyszerre gyökerezik *vallási kinyilatkoztatásban*, egyúttal *emberi fölfedezés eredménye*.

Nyugati civilizációnkat évszázadokon keresztül a bibliai eredetű antropológia határozta meg. Majd ezen emberképet a közvetlenül mögöttünk álló évszázadok történelmi-kulturális változásai kérdőjelezték meg. Immanuel Kant, valamint Viktor E. Frankl bölceleti munkássága egyként arról tanúskodik, hogy az újkori tudományos gondolkodás okozta megrázkódtatáson túllépve, a tudományt mégsem félresöpörve lehetséges újragondolni a zsidó-keresztény emberképet, megőrizve az ember szabadságát és méltóságát. *Az újkori filozófia antropológiai fordulata* innen nézve különösen értékelendő, egyik tanulsága éppenséggel a kézzelfogható emberi valóság komolyan vétele. A kezünkben lévő kötet egyik erőssége ez a kifejezett antropológiai érdeklődés.³

A címről

A cím egy eldöntendő kérdést fogalmaz meg: „*Vajon lehetséges-e egyetemes moralitás?*” Rögtön itt érdemes megtorpannunk. Talán nem túlértelmezés rámutatni, hogy az angol cím „*legalább egy, de nem föltétlenül pontosan egy moralitás*”-t (*a morality*) említ. Az angol „*morality*” legalábbis kétértelmű. Bölceleti összefüggésben általában jellemző módon egy kézzelfogható morális rendszerre vagy gyakorlatra vonatkozik (pl. polgári erkölcs = „*bourgeois morality*”). Az ilyen értelemben vett „*moralitások*” nyilvánvalóan többes számban léteznek – amint erről a kötet tanulmányai is tanúskodnak. Az a bökkenő tehát, hogy többes számuk kizárni látszik az *egyetemes* jelleget, az *egyetemes érvényességet*. A „*morality*” jelenti azonban az egyáltalában vett erkölcsi dimenziót, magát az erkölcsit mint olyat, a moralitást mint moralitást: bármely kézzelfogható erkölcsi szabályrendszernek a lehetőségi föltételét, alapját. Az ebben az alapvetőbb értelemben vett moralitás egyetemességének kérdése nyilvánvalóan mélyebb kérdés. Így értve a címben föltett kérdést az arra utal: *Vajon tudunk-e egyetemesen gondolkodni az erkölcsi jóról? Mennyiben egyetemes az erkölcsi jó?*

³ Lásd pl. Dyekiss Virág és Lehmann Miklós írásait, egyszersmind az egész kötet meghatározza ez a hozzáállás.

Két végletről

A kötetet végigolvasva az az összbenyomásom, hogy az erkölcsi egyetemesség kérdésében két véglet mindenképpen kerülendő.

Egyrészt tarthatatlan az a *morális abszolútizmus*, amely egyszer s mindenkorra rögzíthetőnek tartja az egyetemes erkölcsöt. Nem véletlen, hogy ily nézőpontot egyetlen tanulmány sem képvisel. Hiszen, még ha léteznek is egyetemes erkölcsi értékek, az ezekkel kapcsolatos viselkedési szabályok a társadalmi környezettől, azaz akár nem közvetlenül erkölcsi, azonban erkölcsi szempontból komolyan veendő mozzanatoktól függően módosulhatnak. Hogy mi dicséretes vagy szidalomra méltó, az függ egy-egy közösség tényleges életföltételitől is, ezek pedig jellemző módon változnak. Ráadásul az emberi szubjektumnak az egyetemes erkölcsi értékeket és törvényeket sajátjává kell tennie, interiorizálnia kell azokat a nevelődésben, a szocializációban.⁴

Másrészt tarthatatlan az *abszolút relativizmus*. Míg a tényleges morális rendszerek alkalmazásának valamifajta viszonylagosságát, kontextustól függését a kötet egyetlen írása sem tagadja, sőt több szerző kimondottan utal rá, három tanulmánynak címükben megjelölt tárgya a relativizmus.⁵ Alapos érvelésük megisméltése helyett érdemes két körülményre rámutatni. Elsőként utalhatunk arra, hogy a (morális) relativizmus már vagy 2500 esztendővel ezelőtt a nyugati társadalom kezdeteinél, jelesen a szofisták föllépésével megfogalmazást nyert, egyúttal bölcséleti választ kapott. A probléma tehát messze nem új keletű. Másrészt, korunkban mégis visszatérni látszik. Filozófiánk és egész kultúránk görög kezdetének elhomályosulása mellett ezen feledésben minden bizonnyal fontos szerepet játszanak a globalizáció, a multikulturalizmus, a legújabb terrorizmus, a digitális fejlődés és a nyugati liberális demokráciák válsága. A relativizmus mint elméleti álláspont népszerűsége tehát maga is kontextus-függő jelenségként jelentkezik.⁶ A kötet erőssége innen nézve éppen az, hogy az említett jelenségeket, azaz a mai összefüggést nagyon komolyan veszi.

⁴ E utóbbi szempontból különösen érdekes Lehmann Miklós tanulmánya.

⁵ Lásd Sivadó Ákos, Tattay Szilárd, valamint Renata Katalin Smith – José Colen írásait.

⁶ Lásd e pontról Renata Katalin Smith – José Colen írását.

A válság kontextusáról

A fősorolt válságtünetek közül véleményem szerint a legalapvetőbb a *liberális demokrácia létét és fönmaradását érinti*. Emellett az össze többi tényező – a globalizáció, a multikulturalizmus, a legújabb terrorizmus, a digitális fejlődés – fontosnak, de másodlagosnak tűnik. A *Böckenförde-paradoxon* megfogalmazásával élve: a liberális demokrácia nem képes újratermelni a saját fönmaradásához szükséges erkölcsi energiát.⁷ E körülmény szoros kapcsolatban áll *Platón paradoxonával*, amely végigkövethető európai civilizációnk egész történetén: a célul kitűzött politikai közösség elgondolását *erkölcsi szinten kezdjük (Az állam)*, megvalósítása azonban csak *törvények* révén lehetséges (*Törvények*). Mindeközben azt reméljük, hogy a politikai közösség fölépítésének megváltozása alapvetően nem hat ki erkölcsi eredetű célkitűzésünkre.⁸ A közelmúlt történelmének tanúsága alapján egy ilyesfajta elvárás illúzióként lepleződik le – mint azt éppenséggel a Böckenförde-paradox tanúsítja.

Egy lehetséges kiutat a *jog* és az *erkölcs* különálló dimenzióinak tudatos újfajta összekapcsolása jelentheti. Nem abban az értelemben, hogy egy egyetemesen kötelező erkölcsöt íránk elő minden állampolgárnak törvényi szankciókkal – hiszen akkor semmit sem tanultunk Platón paradoxonából. Hanem úgy, hogy mindenekelőtt a törvény és a jog őrei maguk újítják meg hivatásukat a római jog hagyományának szellemében, ahol a jogász mintegy papi hivatást gyakorolt.⁹ Érdemes egyúttal emlékeztetnünk arra, hogy a nyugati civilizációnkat meghatározó római jog kimondottan *világi* eredetű. Szemben a többi régi törvénykezéssel nem hivatkozik kinyilatkoztatásra vagy vallási tekintélyre. Pontosan ezáltal nyithatja meg a pluralizmus társadalmi terét egy alapvetően szekuláris államban. Ezen összefüggésben a papi hivatásra történő utalás alapvetően metaforikus: a jogásznak nem valamely ténylegesen létező vallási közösség fölszentelt papjának, hanem „*a szent dolgok őrének*” (*custos sacrorum*) kell lennie a társadalomban.

⁷ Vö. 16. A problémát (németül *Böckenförde-Diktum*, *Böckenförde-Theorem*, *Böckenförde-Doktrin* vagy *Böckenförde-Dilemma*) Ernst-Wolfgang Böckenförde német alkotmánybíró és katolikus jogfilozófus fogalmazta meg. Lásd GERÉBY GYÖRGY „*Joseph Ratzinger és Jürgen Habermas vitája*” c. írását: <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00023/11.html> – 2016. január. 14.

⁸ HÖRCHER FERENC – MESTER BÉLA – TURGONYI ZOLTÁN: *Is Universal Morality Possible?* i.m., 181.

⁹ Uo., 87.

Gnaeus Domitius Annius Ulpianus római jogász nevezetes mondása kívánczik ide: „*Juris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*”¹⁰ Ezen jogi alapvetésben a liberális erkölchöz képest hangsúlyos a *példaszerű személyes életmód*; a már ismerős *nem-ártás*, valamint az *igazságosság* csak utána következnek a felsorolásban. A lényeges üzenet ebben az, hogy az erények gyakorlása teszi lehetővé az igazságosság – egyúttal a nem-ártás – teljesebb alakját.

A tényleges jogszabályok bensőbb, alapvetőbb, lényegesebb szent dolgok, mégpedig az erkölcsi értékek védelmének eszközei. Ezért nem létezhet jogalkotás és jogalkalmazás erkölcsi tudat, illetve párbeszéd nélkül.¹¹ Hiszen a jognak az erkölcsi tudattól elszakított használata igazságtalanságot eredményez, ezért a jogi hivatás mindenekelőtt az erkölcsi tudat ébrentartásától és gyakorlásától függ. Ugyanakkor a jogi gondolkodás a filozófust is gazdagítja, hiszen így tisztába jöhet saját elvont meghatározásainak korlátaival.¹²

Rejtőzködő hősök

Véleményem szerint szorosan kapcsolódik ide a kötet egyik – némileg rejtett – hőse, Leo Strauss.¹³ A németországi zsidó származású politikai gondolkodó egyaránt visszautasította Martin Heidegger és Carl Schmitt álláspontját, s a *felvilágosodás* egyetemes humanizmusának nagy bírálója volt. Strauss a politikai erény és vezetés ókori erényeihez kívánt visszatérni. Strauss ugyanabba az irányba mutat, mint a római jogi hagyomány imént fölidézett tanulsága.¹⁴

Számomra a kötet másik rejtett hőse Alasdair MacIntyre, aki szerint az erkölcsi jót csak ténylegesen létező közösségi gyakorlatokban fedezhetjük föl.¹⁵ Egy erkölcsi helyzetet

¹⁰ Értelmező fordításban: „*A jog alapvető tanításai a következők: erényesen élni, másoknak nem ártani, s kinek-kinek megadni a sajátját.*” E megfogalmazás belekerült a római polgári jog kodifikálásába, lásd *Institutiones Justiniani*, 1. könyv, 1. cím: *De iustitia et iure* – ahol a szövegösszefüggés nyilvánvalóvá teszi, hogy e mondat a jog és az igazságosság fogalmának tisztázását hivatott segíteni, tehát a jog alapvetéshez tartozik – <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/institutes1.shtml> – 2016. január 14.

¹¹ Ludassy Máriával való eszmecserénkben számomra tisztázódott, hogy a két gondosan elkerülendő véglet a jogszolgáltatás önkényes fölülrása erkölcsi alapon (lásd pl. a forradalmi meggyőződésű bíró ítéleteit), valamint a jog tisztán technikai alkalmazása, amely az erkölcsi szempontok teljes kizárásával hatalmi érdekeknek szolgáltatja ki magát.

¹² Vö. HÖRCHER FERENC – MESTER BÉLA – TURGONYI ZOLTÁN: *Is Universal Morality Possible?* i.m., 90.

¹³ Vö. 16, 28, 30, 227-229, 213, 236.

¹⁴ Ludassy Mária rámutatott arra, hogy Hannah Arendt ugyancsak az ókori politikai eszmények felé tekint.

¹⁵ Vö. 13, 18, 31, 97, 103, 236.

ténylegesen megérteni viszont pont azt jelenti, hogy egyszerre értjük meg egyetemes és egyedi vonásait. A jó közös fölfedezése nem zárja ki az emberi tévedést, a növekedést és a véleménykülönbséget. Az egyetemes erkölcs tehát csakis erkölcsi párbeszédben közelíthető meg, s e párbeszéd alapja az egyes társadalmak saját belső erkölcsi párbeszéde, valamint saját erkölcsi értékeik művelése.

Szorosan kapcsolódik ehhez a Max Scheler és Nicolai Hartmann képviselte *érték-fenomenológia*: erkölcsi értékeink kulturális eredetük ellenére önálló létezőként jelentkeznek számunkra a tapasztalatban. Egy sokdimenziós térben lévő létezőkre gondolhatunk, amelyek több nézőpontból szemlélhetők, létük mégsem pusztán a szemlélőtől függ. Legyen ez a tér akár Istentől alkotott, akár platonikus (azaz tőlünk független objektív léttel bíró), ezen értékek mégis nagyon kézzelfoghatók – jobban eligazítanak a valós erkölcsi cselekvésben, mint az elvont megfogalmazású szabályok.¹⁶

Nárcizmus vagy empátia

Az értékek helyes fölismerésére nevelni lehet. Evvel megérkeztünk a kötet egy további fontos tanulságához, a *nevelés* kérdéséhez. Hiszen a jó állampolgárok kialakításának kérdése a nevelésre (is) tartozik. Korunk hedonizmusának narcisztikus egója szembeállítható avval az empatikus személlyel, aki mind érzelmi, mind értelmi értelemben nyitott az együttérzésre: együtt tud érezni a másikkal, egyúttal képes megérteni annak érzelmeit.¹⁷ Az *empátia* mint alapvető affektív és kognitív képességünk fontosságának kiemelése és kifejezett nevelési eszményként megjelölése egyik további erénye a könyvnek.

Vissza a borítóhoz

Mózes fölemelt kezű alakja a borítón egyúttal emlékeztet arra, hogy kultúránkban az egyetemes erkölcs teológiai megalapozása, vallási alapja általánosságban nem mindenki számára elfogadható. A Biblia szerint Mózes haragjában zúzta szét a szent táblákat, Izrael szövetségi hűtlensége láttán. Korunkban a vallási gyakorlat társadalmi méretű visszaszorulásával problematikussá vált Istenre hivatkozni, de problematikussá vált maga a jog és az erkölcs is.

¹⁶ Vö. Balázs Zoltán írását.

¹⁷ Lásd Kuminetz Géza és Lehmann Miklós írását.

A Biblia szerint a Tízparancsolat azonban nem egyszerően adás, hanem kétszeri adás, másodszori adás, visszaadás – vallási nyelven fogalmazva bűnbocsánat és kegyelem – eredménye. A szent táblák összezúzása után a szövetséghez hűtlen, majd megtérő nép kapja meg újra a tíz igét. Az erkölcsi törvény (s annak megértése) tehát elveszíthető, s újra megnyerhető. *Emberségünkhöz tartozik tévedéseinkből és bukásainkból tanulni.* Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy ezen alapvető tény belátása az erkölcsről való mindenfajta párbeszédünk egyetemes alapja.

